

PAPER DETAILS

TITLE: Selimiye'den Gelecege Notlar

AUTHORS: Sevgi HATİPOĞLU

PAGES: 103-111

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/88512>

Selimiye'den Geleceğe Notlar

Notes from Selimiye to the Future (Davetli Derleme)

Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi (2011) 103-111

Prof. Dr. Sevgi HATİPOĞLU*

**GATA Hemşirelik Yüksekokulu, Ankara, Türkiye*

ÖZET

Dünya'da Hemşireliğin gelişimini etkileyen ve bu etkisini, ülkemizde bulunduğu sürede başlatan İngiliz hemşire Florence Nightingale'nin ölümünün 100. yıldönümünde dünya'da ve ülkemizde çeşitli bilimsel etkinlikler düzenlenmiştir. Ülkemizde düzenlenen ve dört kurumun üstlendiği bu etkinlik; Florence Nightingale'nin hemşirelik uygulamalarında değişimi oluşturduğu yer olan Selimiye Kışlasında başlatılmış ve Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tarihi konferans salonunda (Ord. Prof.Dr.Reşat Kaynar Konferans Salonu) devam ettirilmiş olan; "Hemşirelik Tarihine Kısa Bir Yolculuk" konulu programdır¹.

Anahtar Kelimeler: *Florence Nightingale, Hemşirelik, Kırımdan mektuplar*

ABSTRACT

Various scientific events were organized in the world and Turkey for the 100th anniversary of Florence Nightingale who effected development of nursing in Turkey. This event, which was organised by four institutions in Turkey, started in Selimiye Barracks, and continued in Marmara University Faculty of Medicine Historical Conference Hall (Ord. Prof. Reşat Kaynar Conference Hall) with the title of "A Short Journey to the Nursing History"¹.

Key Words: *Florence Nightingale, Nursing, Letters from crimea*

Giriş

Programda yer alan Açık oturum'un bir kısmında "Selimiye'den Geleceğe Notlar" ile Florence Nightingale'nin İstanbul Selimiye Kışlasından İngiltere Savaş Bakanı Genel Sekreterine, ailesine, arkadaşlarına yazdığı mektupların editör yazar S.M.Goldie tarafında incelenmesini içeren "Letters From The Crime" kitabından bazı sonuçlar aktarılmıştır. Bu yazıda Florence Nightingale'nin kaleminden aktarılan konulara ve ülkemizde hemşireliğin temellerinin atılması açısından önemine değinilecektir.

Florence Nightingale'nin "**Selimiye Kışlasından ve Kırımdan gönderdiği mektuplar**" kitabı, editör yazar S.M.Goldie'nin uzun bir sürede ve uzmanlar yardımıyla yaptığı incelemeler sonucu oluşturulmuştur².

Kitabın ön kapağında, Florence Nightingale'in 1854-1856 yılları arasında Kırım'dan gönderdiği mektuplar ile Victorian devrinin mektup yazıcıları arasında en verimli olduğu belirtilmiştir. Yazar tarafından mektupların henüz yayınlanmamış hallerinin edit edilmediği de belirtilerek kitapta 100 mektubun ele alındığı ve bu mektupların Florence Nightingale ün kazandırdığına işaret edilmiştir. Ayrıca kitapta yer alan fotoğrafların Florence Nightingale'nin Kırım'dan İngiltere'ye hastalığı nedeniyle yaptığı kısa bir ziyaret sırasında alındığı ve suluboya resim olarak görüldüğü bildirilmiştir. Özellikle fotoğrafların Florence Nightingale'nin hastalığını ve acı çektiğini açıkça ortaya koyduğu belirtilmiştir.

Kitapta yer alan 11 fotoğraftan bir tanesi kendi fotoğrafı olup, diğerleri çalıştığı ortamlara ilişkindir.

Kitap içerik olarak; mektupların konularına göre gruplanmasını yansıtmaktadır. Mektupları;

- Büyük ve ulusal bir çalışmayı,

- İstanbul Üsküdar'daki büyük harabiyeti,
- İletişimi (davranışlara yönelik),
- Kırım'daki hastalıkları ve iyileşmeleri,
- Katolik kilisenin saldırısını,
- Gizli raporu,
- Genel istemleri,
- Dönemeçleri ve
- Son sözü kapsamaktadır.

Ayrıca; Ek olarak,

- Hemşirelik sistemine yönelik gizli rapor,
- 23 Ocak 1855'de Kırım'a girişten itibaren Kuvvette lojistik sorumlusu olarak görev yapan Davit Frtzgerald tarafından yazılmış Hemşirelik sistemini bütünleyici raporlar verilmiştir.

Kitabın yazarı uzun çalışması sırasında yardımlarını aldığı kurum ve kişilere üç ayrı başlık altında teşekkür etmektedir:

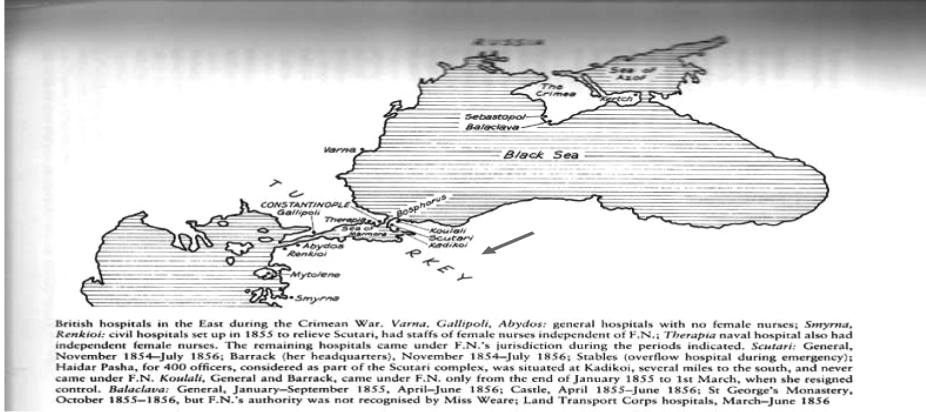
- Öncelikle mektupların yayınlanmasına izin veren Radeliffens kurumuna, kütüphanelere, koleksiyonculara, arşiv yöneticilerine, St.Thomas hastanesi Hemşirelik ofisi şeflerine, supervizörlere v.d. lerine;
- İkinci sırada özellikle minnet duyguları ile; Albay R.Eyeions'a, Royal Askeri Tıp Departmanına ve Tarih Müzesinden Aldershot'a ve
- Üçüncü sırada minnetle; müze yönetimi tarih departmanına, dekanlara ve diğerlerine teşekkür etmektedir.

Teşekkürlerin ve minnet duygularının yoğunluğu, incelenen eserin çok ciddi ve zorlu bir süreçten geçtiğini ve kanıta dayandırıldığını göstermesi açısından önemlidir.

- Mektupların yazımı ne zaman başladı ve ne zaman sonlandı?
- Bu denli kapsamlı mektuplar için zaman nasıl yaratıldı?
- Mektuplar ile gelecekte meslektaşlara neler aktarılmak istendi?
- Savaş ortamında sağlık hizmetleri nasıl yürütüldü ve şimdiye kadar savaş alanındaki sağlık hizmetlerinde yer almayan kadın Hemşireler, nasıl yer aldı?

Bu ve buna benzer sorular, kitabın önsözü ile birlikte düşüncelerimize hücum ederken bu soruların yanıtlarını **Kitabın Giriş** kısmında bulabilmek ayrı bir önem arz etmiştir. O nedenle kitabın giriş kısmı özüne sadık kalınarak burada aktarılmaya çalışılmıştır.

İngiltere, Osmanlı Devleti ile Rus Devleti arasında Kırım'da başlayan savaşa İstanbul boğazına ilişkin bazı hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla katılmıştır³. Savaşın iki yıllık süreci içinde (1854-1856) gelişen olaylar, Florence Nightingale'nin mektupları kitabında ele alınmıştır.

Resim 1. Kırım Haritası (Kaynak : Goldie, 1997 p.7)

Florance Nightingale “Kırımdan Mektuplar”

Kitabın Giriş Kısmı

9 Ekim 1854, gazete yazarı William Howard Russell, “The Times” okuyucularına ilk uyarıları vermiştir. Bu uyarı; askeri yapılanmadaki tıbbi organizasyonun iyi olmadığı gerçeğinin aktarımıdır. Onun özet cümleleri ile dikkat çektiği olaylar, daha sonra 13 ve 14 Ekim’de İstanbul’dan (Kostantinopolis’ten) gelen daha kapsamlı raporlar ile sorunlar gün yüzüne çıkarılmıştır. Yaralı ve hastaların dramatik üzücü durumları, konforlu orta sınıf ve liberal İngiliz sınıfında öfkenin uyanmasına neden olmuştur.

Times’in yaptığı yayınların etkisi kısa zamanda kendisini göstermiştir. Hayırsever İngiliz halkı, zor durumdaki askerlere yardım edebilmek için acele etmeye başlamışlardır. Bunlar arasında Florence Nightingale’de bulunmaktadır^{2,4}.

Resim 2. Üsküdar “Dev Perişanlık” (Kaynak: Goldie, 1997 p.35)

Florence Nightingale, Harley Street'teki “Invalid Gentelwomen Hastanesi”nde 18 aydır yönetici olarak çalışmaktadır. Ağustos ayında üyesi olduğu sosyal komiteyi uyarmış ve bu olayların hemşireler için bir fırsat eğitimi oluşturacağını değerlendirmiştir. Ancak çalıştığı kurum, bu konuların çözümü için uygun olmadığından King's College Hospital yetkililer ile görüşerek uygun koşulları araştırmıştır. Araştırmaları doğrultusunda 14 Ekim'de eski arkadaşı Elizabeth Herbert'e yazarak (ki Elizabeth'in eşi Mr.Sidney Herbert, Savaş Bakanı sekreteri olarak görev yapmaktadır) hemen Üsküdar'a gidebilmek için izin istediğini bildirmiştir. Mr.Herbert ise savaşın başlangıcından itibaren farklı bir düşünce ile planını yapmış ve askeri hastanelere kadın hemşirelerin kabulünü gerçekleştirmek için yollar aramıştır. Ancak planlarını henüz uygulama fırsatı bulamamıştır. Çünkü o koşullardaki çalışma alanında görev yapabilecek kadınları bulmasının güç olması yanında, Üsküdar'daki askeri hastanelerde çalışan tıbbi otoritelerde hiçbir şekilde desteği kabul etmek istemediklerini bildirmiştir. Florence Nightingale'nin bu isteği Mr.Herbert'in planlamalarını gerçekleştirebilmesi için bir fırsat oluşturmuştur. 15 Ekim'de Florence Nightingale mektup yazarak Üsküdar'a gidip devlet tarafından desteklenen hemşirelerin yönetimini geniş bir alan dahilinde üstlenip üstlenemeyeceklerini sormuştur. Mr.Herbert, yazdığı mektupta misyonunu açıklayarak hemşirelik hizmetlerinin geleceğinin yapılanmasını da temelde oluşturmuştur.

Florence Nightingale, bu mektuptan sonra ekibiyle birlikte Üsküdar'a ulaştığında büyük bir şevk ve hızla çalışmış ve aynı şevki ailesine yazdığı mektuplara da aktarmıştır.

Mektuplarında İstanbul'daki durumu aktarırken aslında hayatının resmini çizmiştir. 20 ay boyunca yazdığı yazılarda onu engelleyen durumları, sinirlendiği olayları, zayıf ve güçlü yönlerini dile getirmiştir. Onun bu yaklaşımı SWOT analizi şeklinde değerlendirilebilir.

Florence Nightingale, 4 Kasım 1854 de Üsküdar'a ulaştığı zamandan Temmuz 1856 ya kadar (Doğu'yu bıraktığı zaman) 300'den fazla mektup yazmış ve yaşadığı olayları

aktarmıştır. Onun mektuplarının eşsiz bir yapıda olduğu kitabın yazarı tarafından belirtilerek; mektupların içeriğinde ve stiline yerleştirdiği 1300’den fazla parçadan bir takvim oluşturulduğu ve bu kitapta 300 mektuptan 100’ünün ele alındığı bildirilmiştir.

Haritada belirtildiği gibi; İngilizlere ait hastaneler Kırım Savaşı boyunca oldukça geniş bir alanda yer almıştır. Varna, Gelibolu ve Çanakkale’deki hastanelerde kadın hemşireler bulunmamaktadır; İzmir, “Renkioi” de Florence Nightingale’den bağımsız kadın hemşireler yer almıştır. “Therapia” deniz hastanesinde de kadın hemşireler bağımsızdır. Geri kalan hastaneler (Koulali, Üsküdar, Kadıköy) Florence Nightingale’nin sorumluluğundadır. Üsküdar’daki hastane, genel bir hastane olarak Kasım 1854-1856 yılları arasında hizmet vermiştir. Haydarpaşa, 400 subay için Üsküdar hastanesinin bir bileşeni olarak çalışmıştır. Aynı şekilde Kadıköy Hastanesi de bu desteği vermiştir.

Florence Nightingale’nin bulunduğu yerdeki perişanlık, Resim 2 gösterilmiştir. Aynı şekilde Kuzeydeki kamplarda perişan bir şekildedir. Nightingale bu perişanlığı mektuplarında öncelikle belirtmiş ve olayları analiz ederek, sorumluların tutumunu, derhal yapılması gerekenleri ve pratik reformlarını kendi yargı penceresinden yetkililere aktarmıştır.

Onun Mr.Herbert ve yardımcılara gönderdiği **mektuplarında amacı**; hemşirelik hizmetlerini Londra’daki leydilere aktarmak, askerlerin iyileştirilmesi için yapılması gereken en iyi şeyleri eğitici ve öğretici olarak toparlamaktır. Bu amacına uygun olarak yazdığı mektuplar; yazar tarafından üç kategoride toplanarak ele alınmıştır. “Mektupların uzunluğu, rapor detayları ve resmi olup olmadıkları”. Mr.Herbert’in bu mektupları çok önemsemesine karşın Kırım Savaşı Tıp Departmanının yöneticisi olarak çalışan Dr.John Hall ve Anne Bridgeman anlaşmalardan hoşlanmadıklarını ve Florence Nightingale’nin de orada olmasını istemediklerini yazılarında belirtmişlerdir.

Florence Nightingale’nin olumsuz koşullarda en şanslı yanı Mr.S.Herbert ve eşini 1846 yılında Roma’da tanımış olması ve onlarla dostluğunun yedi yıl boyunca devam etmesidir. Herbert’ler, F.Nightingale’nin çalışmalarını izlemiş ve onun hakkında hep olumlu izlenimlere sahip olmuşlardır. Kitapta’da belirtildiği gibi Mr.S.Herbert bir reformist olarak doğmuştur. Savaşta tabur ve bölüklerin iyi sağlık koşullarında olmasını istemiş ve en önemlisi de o güne kadar askeri hastanelerde bulunmayan kadın hemşirelerin görev yapmasını hedeflemiştir. Onun bu ileri fikirleri F.Nightingale’nin Üsküdar’a gönderilmesini sağlamıştır.

Florence Nightingale’in de Mr.Herbert gibi değişim yanlısı fikirlere sahip olduğu mektuplarından ve onun hakkında yazılanlardan anlaşılırken özellikle yazdığı bazı mektuplar bu konuda tüm ayrıntıları vermiştir. F.Nightingale, Mr.Herbert’e ilk altı ay boyunca çok uzun mektuplar yazmış, fikirlerini açıklamış, durum analizlerinde her istasyonun değişime gereksinimi olduğunu belirtmiş, felaketlerin sorumlularını ve resmi olaylardaki suçlamaların araştırılmasını sağlayıcı önerilerini paylaşmıştır.

F.Nightingale’nin mektuplarına ve ona gönderilen mektuplara göre biyografisi ana hatları ile şöyle çizilmiştir;

Hastanedeki doktorlar Florence Nightingale’i soğuk bulmuşlar ve küçümsemişlerdir. F. Nightingale kızgınlığını açıkça dışa vururken, çok hızlı not tuttuğu, tehlikeleri önceden fark edebildiği, söylenenlerden çıkarımlarda bulunarak yapılabileceklerini

belirlediği, önerilerini hızla verdiğini belirtmişlerdir. F. Nightingale eleştirilerini yaparken hoşgörü göstermediği, azarlar nitelikte bir tutum izlediği ve bu tutumunu yanlış yönlendirmeleri engellemek amacıyla geliştirdiği üzerinde durulmuştur. F. Nightingale yılmadan günde 12-15 saat çalışırken şartların çok güç olduğu ortamda karmaşık durumların ağır bastığına dikkat çekilmiştir. F. Nightingale bu karmaşık ortamları düzeltmeye çalışırken **insan olmanın ilk şartının YARDIM edebilmek** olduğunun altını çizmiştir.

İstanbul'da başka hemşire gruplarının bulunduğuna ilişkin gazete haberleri Florence Nightingale'nin gerilmesine neden olmuştur. Bu gruplardan birisi olan **Mary Stanley** isimli hemşire, 45 kişilik bir ekiple İstanbul'da aynı bölgeye gelmiştir. Ancak onun gelişinden hem Mr.Herbert'in hem de F. Nightingale'in haberleri olmamıştır. F. Nightingale, bu haberleri duyduğu zaman kendisini ihanete uğramış hissetmiş ve durumu reddetmiştir. Aynı zamanda geleceğin kendileri için kötü olabileceğini düşünmüştür. Bu düşünceler sonucu Mr.Herbet'le arasındaki gerginliğin nedenini anlamaya çalışmış ve Mr.Herbert' in bu konudaki tutumunu kabullenmiştir ^{2,5,6}.

*Kitapta yer almayan diğer grup hemşire ise **Mary Seacole (Jamaika'lı)** başkanlığında bir grup hemşire kendi imkanları ile Üsküdar'a gelmişlerdir. F. Nightingale'nin kabul etmediği bu hemşireler, Kırım Sivastopol'de piyade ve topçu birliklerindeki askerlerin bakımını üstlenmişlerdir. Askerler Mrs.Seacole'yi "Seacole anne" diye çağırmışlar ve Mrs Seacole İngiltere'ye döndükten sonra anılarını kitap haline getirmiş (Mrs.Seacole'nin harika maceraları) ve kitabı en iyi satan kitaplar listesine girmiştir ⁵.*

F. Nightingale bir reformist iken Mr.S.Herbert reformist doğmuş ve her ikisinin çalışmaları hemşirelik hizmetlerinde yeni yapılanmalar için fırsatlar oluşturmuştur.

F.Nightingale'in çalışmaları Dr.J.Hall tarafından kabul görmese de Kırım'daki Balacava hastanesinde kabul görmüş ve komite Miss Nightingale'nin yönetimini sınırsız bulmakla birlikte bunun dışında başka bir şey yapılamayacağına da dikkat çekmişlerdir. Üsküdar'daki Tıp direktörü Dr.Menzies ise F.Nightingale'nin tüm tıbbi ve hemşirelik istemlerini kabul edip istemlerin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. Dr.J.Hall tüm bu gelişmelere karşın Askeri Hastanede kadın hemşireler istememiş ve buna ilişkin gizli rapor düzenlemiştir.

F.Nightingale'nin mektuplarının içeriğine göre başarılı olmasında izlediği çalışma sisteminin rolü çok fazla olmuştur :

Miss. Nightingale Üsküdar'a ilk geldiğinde Selimiye Kışlasına yerleşmesi ile birlikte ilk hafta hemşirelere neler yapacaklarını anlatmış ve planladığı çalışmalarını başlatmıştır. Onun çalışmalarını izlemek ve değerlendirmek için İngiltere'den onun gelişinden birkaç gün sonra Sidney G.Osbourne gelmiş ve düzenlediği raporda "Miss. Florence Nightingale'in sinirleri çok olağanüstü, ciddi girişimleri var. Kolera ve ateş nedeniyle ölen hastalar için saatlerini harcadı. Çok özel bir insan ve çok güçlü" ifadelerine yer vermiştir.

F.Nightingale yaptıklarını yazarak **kayıt** sisteminde adeta reform yaratmıştır. Mektuplarında klinik ayrıntıları en ince noktasına kadar yazması sürpriz olarak karşılanmıştır. Ancak bu ince ayrıntılar hemşireliğin teknik ve pratik yanına yoğun ilgi oluşturmıştır. Özellikle cerrahi hemşireliği açısından Dr.Bowman'a "Cerrahi Mektup" yazması çok önemli ve farklı yorumlanmıştır.

Onun kayıt sistemindeki titizliği ve hemşireliğin eğitim seviyesini artırmak için bir okul açılmasını istemesi giderek önemini daha çok hissettirmiş ve **1860 yılında Londra’da St.Thomas Hastanesi’nde Hemşirelik okulu** açılmıştır.

F.Nightingale notlarından bulunduğu yerdeki yoğun çalışmaları sırasında İstanbul’a ilişkin iki önemli olayı aktarmıştır. Bunlar ; Kadıköy’ün güzelliği ve sabah 04.15’de çıkan yangın ile Galatasaray maçıdır.

Koleksiyonlar ve çeşitli biyografiler, F.Nightingale’nin mektupları ve yaptıkları incelenerek , birçok araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Örnek olarak Sör Edward Cook’un “The Life of Florence Nightingale, Londra 1921; Zachary Cope’nin “Miss Nightingale and the Doctors, Londra 1958” sayılabildiği gibi İngiliz Kütüphanesinde mektupları, notları, günlükleri ve diğer dokümanları arşivlenmiş, aile mektupları saklanmış; St. Thomas Hastanesi belgeleri, Savaş ofisiyle yaptığı yazışmalar, Tıp Tarihi Welcome Enstitüsü Florence Nightingale Mektupları takvimi gibi değişik arşivlemeler yapılmıştır.

F. Nightingale’nin mektuplarındaki noktalama işaretlerine, değişik formlara, notlara, mektupların yerleştiriliş tarzına ve fikirlerinin özüne sadık kalınarak bu kitapta 100 adet mektup yayınlanmıştır.

Dr.J.Hall ve Miss. Nightingale arasındaki olaylara ilişkin ve Dr.J.Hall’in düzenlediği gizli raporlar da arşivden gerekli izinler alınarak incelenmiştir. Dr.J.Hall’in olumsuz raporlarına karşın Miss.Nightingale arzu ettiği başarıyı yakalayarak St.Thomas’ta bir okul açtırması hemşirelik mesleğinin eğitiminde çağdaş değişimi yaratmıştır. Onun başarıları ülkesi ile sınırlı kalmamış tüm dünyaya yayılmıştır.

F. Nightingale İstanbul Selimiye Kışlasından başlattığı bu çalışmalar, Mr.S.Herbert’in önemli desteği ile başarıyı yakalarken İstanbul’da o dönem Nightingale’nin çalışmalarını Osmanlı Devleti sultanı Abdülmecit’te çok önemli bulmuş ve gerekli maddi ve manevi taktirlerini Florence Nightingale ve İngiltere Kraliçesine bildirmişlerdir. Ülkemizin dünya hemşireliğine verdiği bu önemli katkı, tam olarak bilinmese de F. Nightingale’nin yaşadığı yerde Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Müdürü Prof.Dr.Eren KUM ve Florence Nighitngale Hemşirelik Yüksek Okulu Müdürü Prof.Dr.Perihan VELİOĞLU önderliğinde oluşturulan Florence Nightingale Müzesi, F.Nightingale’nin mektuplarında da belirttiği Türk ordusunun olağanüstü katkısını dünyaya yansıtmaya devam edecektir⁷.

Kitabın son bölümü olan “Asla Unutmayacağım” tüm dünyada asla unutmayacağız olarak yer etmeye devam etmektedir.

Sonuç : Florence Nightingale biyografisindeki özelliğini kendi kayıtları ile tüm dünyaya yansıtırken arşivleme, resmi ve özel kayıt tutma, yaptıklarını gerçek olarak raporlama mesleğimizin 150 yıl öncesinden profesyonel eğitim almasını sağlamıştır. Bugün tıp otoritelerinin de kabul ettiği ilk epidemiolojik ve istatistikî çalışma Florence Nightingale tarafından yapılmıştır. Çevre kuramının ve mesleğin temeline ilişkin verilerin güncelliği bugünde hayranlıkla karşılanmaya devam etmektedir.

Şunu da asla unutmamalıyız dünya hemşireliğine ülkemizin ve o devrin devlet büyüklerinin ve ordusunun verdiği önem çok özel ve önemli bir yaklaşımdır. Bugün Florence Nightingale’nin ölümünün 100.yılında bunları tekrar hatırlamamız gerektiğine inanıyoruz.

Kaynaklar

1. Hacettepe Üni. Sağ. Bil. Fak. Hem. Böl., GATA Hem. Yük. Ok. ve Marmara Üni. Sağ. Bil. Fak. Hem. Böl. Florence Nightingale'nin ölümünün 100. Yılı Anma Programı. İstanbul; 9-10 Mayıs 2010.
2. Goldie SM (Ed.). Florence Nightingale : Letters from The Crimea 1854-1956, 1st Edition. Manchester University Press;1997.
3. I.Ordu K.lığı. Florence Nightingle, Lambalı Kadın (1820-1910) Florence Nightingale Müzesi 1 nci Ordu Komutanlığı, Selimiye Kışlası, İstanbul (Broşür). 2001.
4. Helmmstadter, C. Shifting boundaries : religion, medicine, nursing and domestic service in mid-nineteenth- century Britain, Nursing Inquiry 2009; 16 (2) : 133-143
5. Stanley D. Lights in the shadows : Florence Nightingale and others who made their mark. Contemporary Nurse 2007 Feb.; 24: 45-51.
6. Taylor MF. Mary Stanley, Mary Seacole, 3-Personalities. 2010; URL:<http://www.churchinhistory.org/paper/nursing-crimean-war/htmchapter.12> Nisan 2010.
7. Türk Hemşireler Derneği (THD). Florance Nightingale Müzesi, Üsküdar, İstanbul, Ankara: Meteksan Basımevi;1987.